

Türkeşler döwleti

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkeşler döwleti

TÜRKEŞLER (ýa-da "10 OKLAR") DÖWLETI

Türkeşler döwleti (699-766) gysga ömürlü hökmürowanlyk süren türkmen döwletidir. Olara "Türgişler" ýa-da "On oklar" hem diýilýär.

Döwletiň paýtagty Balasagun şäheri (häzirki Gyrgyzystanyň çäginde) bolupdyr.

■ Taryhy

Türkeşler döwleti iki sapa gurulyp, iki sapa ýykylan döwletdir. Şonuň üçinem bu döwlete "Birinji Türkeş döwleti" we "Ikinji Türkeş döwleti" diýip at berilýär.

■ Birinji Türkeş döwleti

Türkeşler (türgişler) gelip çykyşy boýunça göktürk(men)leriň "On-Ok" boýundandy. Oturýan ýerleri Yssykkölüň töweregidi. Göktürk(men) imperiýasynyň düýbünü tutujy Bumin kagan 552-nji ýylda Istemini On oklara beg edip belleýär. 630-njy ýylda Göktürk(men) imperiýasynyň dargamagy bilen Baka Tarhan Türkeşleriň garaşsyzlygyny yglan edýär we ähli On oklulary döwlet gurmaga gatnaşmaga çagyryýar. Gysga wagtyň dowamynda On oklar güýçlerini birikdirýärler we 140 müň adamlyk goşun düzýärler. Häzirki Gyrgyzystanyň ähli territoriýasy diýen ýaly şol wagt Türkeşleriň düzümindedi. Şeýle-de bolsa, Göktürk(men) döwleti ýañadan dikeldilýär we öňki ýerleri bolan bu ýerleri almak isleýärler. Türkeşler bolsa eýelän ýerlerini Göktürk(men)lere bermek islemänsoň, Türgiş-Göktürk(men) uruşlary başlaýar.

Türkeşler Tonýukukyň serkerdeligindäki Göktürk(men) goşunyna garşy söweşde agyr ýeňlişe sezewar bolýarlar. Şeýlelikde

"Birinji Türkesh döwleti" dargaýar we Göktürk(men)leriň düzümine birikdirilýär.

■ Ikinji Türkesh döwleti

Türkeshler garaşsyzlygyny gazanmak üçin gaýtdan aýaga galýarlar. Bu gezek olar gahryman serkerde Kültegininiň ýolbaşçylygyndaky goşunyň garşysynda ýeňilmäge mejbur bolýarlar.

717-nji ýylda türkeshleriň başyna geçen Suluk Çor kagan ýene-de halky aýaga galdyrýar we bu gezekde garaşsyzlyklaryny gazanýarlar. Balasagun şäheri döwletiň paýtagty diýip kabul edilýär.

Suluk Çor kaganyň döwründe arap basybalyjylary bolan Emewiler Orta Aziýa tarap barha ilerleýärdiler. Türkeshler Emewi boýunturugyna girmezlik üçin arap basybalyjylaryna güýçli gaýtawul berdiler. Kül Çoryň baştutanlygyndaky türkmenler Samarkandyň golaýynda Emewi goşunlaryny kül-peýkun etmegi başardy. Pursatdan peýdalanmak islän türkeshler Buharany we onuň töwereklerini eýelediler. Emma 732-nji ýylda ýene-de bu ýerleri Emewilere bermäge mejbur boldular.

■ Içki gapma-garşylyklar we döwletiň dargamagy

Hytaý türkeshleriň güýçlenmegini islemeýärdi we olaryň arasynda içki gapma-garşylyklary döretmäge çalyşýardy. Hytaýlylar belli bir derejede bu maksatlaryna-da ýetdiler. Netijede türkesh kagany Sulu Çor öz serkerdesi Kül Çory 738-nji ýylda öldürdi. Bu gynandyryjy hadysadan soň ýurtda gapma-garşylyklar bat aldy. Halk ikä, "sarylara we "garalara" bölündi. Gandöküşikli söweşleriň netijesinde Kül Çoruň ýolbaşçylygyndaky "Sary türkeshler" ýeňiş gazandy. Kül Çor öz adyny "Baka Tarhan" diýip üýtgetdi. "Gara türkeshleriň" başynda bolsa Tumoça atly bir beg bardy. Hytaý bu ikinji topary goldaýardy. Hytaýa arkalanan "Gara türkeshler" hem garaşsyzlygyny yglan edýärler. Şeýlelik bilen olaram edil Göktürk(men) imperiýasynda bolşy ýaly "Sary türkesh döwleti" we "Gara türkesh döwleti" atly iki döwlete bölünýärler. Ikä bölünensoňam agzalalygyň soňy gelmeýär we

olar biri-birine garşy uruşýarlar. Pursatdan peýdalanmak islän garlyklar bolsa, olaryň ikisine-de garşy hüjüme geçýär. Garlyklar 766-njy ýylda içki gapma-garşylyklardan we biri-birine garşy uruşmaktan ýaňa halys tapdan düşen bu iki dogan döwleti aňsatlyk bilen basyp alýar. Şunuň bilenem Türkeşler dolulygyna garlyklaryň tabynlygyna girýär.

■ Türgiş ýazgylary

Fergana jülgesinde we Goçgar obasynda Türkeşlere degişli taryhy ýazgylar tapyldy. Hususanam Goçgardaky daşa ýazlan täze ýazuw ýadygärlikleri çarwa we oturymly türkmen taýpalaryna degişli täze maglumatlary anyklamaga kömek etjek gymmatly çeşmelerdir.

■ Goşmaça maglumat üçin seret:

1). Rysbek ALYMOW "Goçgardaky türkeş ýazgylary" (türkologiýa makalalary);

2). Öwez GÜNDOGDYÝEW "Suluk Çabyş Çor", saýtdaky linki:
http://kitapcy.ml/news/suluk_cabys_cor/2018-09-11-2396;

3). Osman ÖDE "Gorkut ata eýýamynyň beýik serkerdeleri", saýtdaky linki:
http://kitapcy.ml/news/gorkut_ata_eyyamynyn_beyik_serkerdeleri/2019-01-27-4836.

Internet maglumatlary esasynda taýýarlandy.

Taryhy makalalar